

ЕЛЕНА ГЕОРГИЕВА (СОФИЯ)

АКТУАЛНО ЧЛЕНЕНИЕ ВЪЗ ОСНОВА НА ГРАФИЧНО ОТБЕЛЯЗВАНЕ НА ИНТОНАЦИЯТА И НА СИНТАКТИЧНИТЕ ПАУЗИ

Актуалното членение (смисловото членение или функционалната изреченска перспектива) като теория и методология за проучване на езикови явления от различни равнища на езиковата система е прилагана по отношение на българския език само при изясняване на конкретна проблематика, свързана с някои морфологични категории или с определени синтактични явления.¹ Общотеретичната проблематика е разработена съвсем оскъдно.²

В този доклад ще се опитам да разширя кръга на конкретните проучвания, при които използването на теорията за актуалното членение може да се окаже съвсем резултатно. От многобройните въпроси, чието изясняване се улеснява чрез прилагане на основните положения на тази теория, интерес за нас представлява графичното (пунктуационното) обозначаване или изразяване в писмен текст на смисловите (актуализираните) явления и процеси, които в устаната реч се осъществяват или постигат чрез интонацията и синтактичните паузи.

*

Върху ролята на интонацията, сигнализираща за актуализираните или неактуализираните центрове в синтактичната единица, е обръщано неведнъж внимание в съществуващата литература за актуалното членение на изречението.³ В българската езиковедска литература обаче този аспект на интонацията не е бил предмет на специално проучване. Въпросът за паузовата сегментация на израза пък е бил разглеждан в чисто синтактичен план, без специално отношение към смисловото членение на изречението. Не-

¹ Св. Иванчев, *Една неописана употреба на членуваната форма*. Сб. в чест на Ал. Т.-Балав, С. 1955, с. 271—278; *Наблюдения върху употребата на члена в българския език*, Бълг. ез., 1957, кн. 4, с. 499—524; *Към въпроса за членуването на генерично употребения подлог*, Ез. и лит-ра, 1967, кн. 2, с. 61—64; Ел. Георгиева, *Словоред на простото изречение в българския книжовен език*, С. 1974; J. Bačvarov, *Concerning the Peculiarities of the Bulgarian Grammatical System from the point of view of the Functional Sentence Perspective*, Papers on Functional Sentence Perspective, Prague 1974, с. 185—188.

² Св. Иванчев, *Проблеми на актуалното членение на изречението*, Славянска филология, т. 10, 1968, с. 39—53.

³ Напр. Fr. Daneš, *Intonace a věta ve spisovně češtině*, Praha 1957; *Order of Elements and Sentence Intonation*, сб. To Honor Roman Jakobson I, The Hague 1967, с. 499—512.

достатъчно разработени остават и такива интересни проблеми като движението (динамиката) на синтактичните паузи, което се отразява върху смисловата структура на израза, променяйки го не само по отношение на някои смислови подробности, но и по отношение на изместването на неговите основни информативни центрове.

Съвсем непроучен както в домашната, така и в чуждата литература е въпросът за възможностите в писмен текст да се предадат многобройните, но винаги еднозначно детерминирани интонационни и паузови особености на устната реч със средствата на пунктуационната система в езици, в които тя е свързана с логико-синтактичния строеж на речта. Тъй като редица автори застъпват схващането, че писмената реч, въпреки наличието на графични знаци като отражение на интонационни и паузови явления, е почти винаги поливалентна⁴ в сравнение с еднозначната валентност на оформената интонационно устна реч, налага се да се разгледа и въпросът за пълноценността на субститутивната функция на пунктуационните знаци.

Свършено очевидно е, че преди да се пристъпи към изясняване на теоретични проблеми при сравнение на взаимоотношенията устна — писмена реч, наложително е проучването на конкретни въпроси, свързани със съотношенията интонация (синтактични паузи) — пунктуация, за да се види как интонационните характеристики на устната реч и динамиката на синтактичните паузи се отразяват върху основните принципи, в съгласие с които става използването на пунктуационната система — графични маркировачи именно на особености на устната реч.

*

Във връзка със съотношението между интонационните особености при смисловото членение на устната реч и техните пунктуационни съответствия в писмената реч могат да се засегаат многобройни въпроси, от които тук се спираме на три:

1. Динамика на синтагматичните връзки, интонационно и паузово маркиране на синтагматична нестабилност, засягаща известни членове на синтагматична цялост (единство) на границата на две синтагми в зависимост от условията и изискванията на актуалното (смисловото) членение в сложна синтактична цялост.

2. Стилистична обусловеност на явления, попадащи към динамиката на синтагматичните връзки, които се характеризират и с актуализиращи последици.

3. Контекстова обусловеност на различна информационна стойност на някои частици (отрицателната *не* и утвърдителната *да*), като резултат на определена функция в структурата на текста и на контекстови условия.

Тъй като по-нататък в изложението ще става дума за съотношенията между интонационните особености, произтичащи от актуалното членение на устната реч, и свързаните с тях пунктуационни явления в писмената като отражение на интонационни и паузови позиции налага се още в самото начало да изясним върху какви интонационни характеристики и по какъв начин се градят или възникват разглежданите тук явления, какви особености на интонацията участвуват в синтактичното и смислово членение на

⁴ О. Б. Сиротинина, *Об актуалном членении в разговорной речи*, ..., с. 172—174.

изреченската единица, за да определим съобразно с това функционалната стойност на прилаганата пунктуационна система и на използваните графични знаци.

Когато се поставя въпросът за съотношението между пунктуацията и интонацията на звучащата реч, много важно е предварително да се коригира дълбоко залегналото убеждение, че пунктуацията непосредствено се определя от интонацията и отбелязва всички нейни нюанси и особености. Макар че фактически съществува подобна обусловеност по принцип, трябва да се изтъкне, че с ограничените графични средства не е възможно да се обхване и отрази еднозначно, графически организирано и систематизирано неопределното конкретно разнообразие на интонацията. По тази причина прилаганата пунктуационна система отразява общосистемни интонационни особености, оформени върху основата на известни стандарти, тъй като само въз основа на тях тя може успешно да изпълнява комуникативната си функция. В противен случай би се превърнала в характеристика само на индивидуален език. Тези стандарти имат предназначението да разкриват по-точно синтактико-смисловите отношения между езиковите единици помежду им и в по-сложни контекстови условия и затова отговарят на граматическата стабилност на езика, предпоставка за лингвистично (граматико-синтактично) мотивирана употреба на пунктуационните знаци. Това са случаите на постоянно съответствие между интонацията, синтактичните паузи и пунктуацията. Ето защо по-нататък ще говорим само за особеностите на пунктуационните употреби, като зад тях ще подразбираме особеностите на интонацията и на синтактичните паузи. От гледище на функцията на интонацията (граматико-синтезираща, посочваща синтагматичното членение, предикативна, модално диференцираща⁵) се определят и функциите на пунктуацията. От тях тук ще се разгледат някои особености на лимитативната (или както е възприето още да се казва делIMITATивната) ѝ употреба. Лимитативността засяга отделни езикови единици, самостоятелни в граматично и смислово отношение (оформени и интонационно) и тогава се касае за изразяване с графични средства на външна лимитативност, бележеща със заключителна интонация и съответна пауза границата на синтактичната единица и разделя между отделните единици от изявителен, съобщителен тип, оформяни графично с типичния външнолимитативен знак *точка*.

Когато лимитативността засяга синтактико-структурни особености в рамките на една езикова единица, касае се за изразяване на вътрешна лимитативност, бележеща с незавършваща интонация и съответна пауза границата между комплекси (най-често синтагматични) в рамките на самостоятелна и цялостна синтактична единица, оформяни графично най-често с типичния вътрешнолимитативен знак *запета*. Динамиката на интонацията и на синтактичните паузи, респективно на пунктуационния знак, зависи от смисловото разпределение (парцелиране) на компонентите на вътрешноструктурния синтактичен комплекс.

1.0. Лингвистично мотивираната вътрешна лимитативност проявява при определена гранична между две синтагматични членения съставка на син-

---

⁵ В. В. Виноградов. „Синтаксис руского языка“ акад. А. А. Шахматова, Сб. Вопросы синтаксиса современного русского языка, М. 1950, с. 91.

тагматично звено нестабилност, подвижност, динамичност, произтичаща от условията на смислово разпределяне и преразпределяне. В известни положения в зависимост от изискванията на смисловото разпределяне, предизвикано от комуникативни намерения, актуално членение се постига чрез парцелиране на текста така, че да се предадат различни смислови оттенъци в зависимост от разположението на пунктуационния знак, напр. *Ако не се смущаваши довечера, можеш да валсираши* (локализация на състоянието в определен момент) и *Ако не се смущаваши, довечера можеш да валсираши* (изтъкване на състоянието като постоянен признак, темпоралната локализация е прехвърлена към втория предикат, поради което той се превръща в съществен за предаваната информация). Подобни случаи се наблюдават нерядко и предизвикват смущения при нужда да се намери подходящото място на графичния знак, особено когато се касае за учебен процес или за лексикографска обработка на илюстративен материал. Аналогични условия за синтагматична преливност, за подвижни синтагматични граници се наблюдават и в следните изрази: *Човекът, който те търси вчера, си замина* и *Човекът, който те търси, вчера си замина*; *Ако дойдеш днес, ще свършим работа* и *Ако дойдеш, днес ще свършим работа*; *Ако споменеш пак, ще те арестувам* и *Ако споменеш, пак ще те арестувам*. Синтагматичните връзки при подобни случаи се стабилизират, динамичните явления се преустановяват при симетрична структура на съседни синтагматични комплекси, т. е. с вмъкването на подобна съставка и в следващия (втория) комплекс — *Ако дойдеш днес, утре ще свършим работа*, вариант *Ако дойдеш днес, ще свършим работа утре*. Създават се две актуализирани звена.

1.1. Подобни явления на гранични синтагматични движения и вариабилност са познати и в текстоложката работа, когато трябва прецизно въз основа на всестранен анализ и чрез прилагане на комплексен филологическо-лингвистичен критерий да се идентифицират художествени творби особено на по-стари автори. Във връзка с работата ѝ върху текста на Ботевите стихотворения Цв. Унджиева⁶ изнася два случая на пунктуационни проблеми, свързани със смисъла и тълкуването на поетични творби (две Ботеве стихотворения) в зависимост от мястото на вътрешнолимитативния знак, бележещ синтагматични граници:

- а) ... каквото сабя покаже
и честта, майко, юнашка. (1 вариант) —
... каквото сабя покаже
и честта, майко юнашка. (2 вариант).
- б) И твой един син, Българю,
виси на него със страшна сила.
Зимата пее своята зла песен... (1 вариант) —
И твой един син, Българю,
виси на него... Със страшна сила
зимата пее своята зла песен. (2 вариант).

⁶ Цв. Унджиева, *Наблюдения върху последното Ботеве стихотворение*, Литер. мисъл, 1972, кн. 2, с. 46; *Някои въпроси около текста на Ботевите стихотворения*. Доклад, изнесен на международния симпозиум по текстология, състоял се в София на 14 и 15 октомври 1974 г.

Особен случай на нарушено съотношение между интонационно-паузови условия и използван пунктуационен знак представляват явленията на пунктуационно отделяне на обръщенията, особено в поезията, където при говор паузи не се правят и не се чувствуват, следователно няма съотнасяне и с интонационни характеристики. Употребеният пунктуационен знак предизвиква нагласа за спиране, прекъсване или за интонационна промяна, т. е. за определено членение, без то да се налага от смисловите особености на текста —

Ти ли си, *мале*, тъй жално пела...

Дали тази запетайна графика (понеже няма съответна пауза) е оправдана винаги, може да се спори — толкова повече, че в случаи като посочения е налице почти междуметна употреба на обръщението — обичайно традиционна или почти фолклорна.

Тези случаи идват да покажат доколко разположението на пунктуационните знаци е органично свързано със смисловото членение, със смисловите акценти не само в обикновените условия на комуникацията, но и в художествената практика.

2. Към стилистично обусловените явления, свързани с динамиката на синтагматичните връзки, характеризиращи се и с актуална вариабилност, се отнасят редица синтактични явления. Тяхната стилистична категоризация се ръководи от една доста разпространена функция на интонацията — емоционално-експресивната, подчертаваща и отразяваща нейни особености при определени комуникативни и контекстови ситуации.

Трябва веднага да се каже, че емоционално-експресивната функция на пунктуационните знаци е: 1. Такава тяхна функция, която не е или не винаги е пряко свързана с лимитативната функция, тъй като предназначението ѝ е не да отделя и разграничава, а да внушава известни чувства, отношение, реакция, т. е. да създава определен тип или търсена емоционална атмосфера; 2. Емоционалният ефект и успех на препинателните знаци се гради и се базира върху контраста и противопоставянето с лимитативната функция на знака като неутрална. Ако това условие не е спазено (за контраста и противопоставянето), резултатът от емоционалната употреба на пунктуацията е почти нулев.

Когато емоционалната употреба на препинателните знаци стане факт на литературата, на художествено творчество, имаме вече не просто предаване с помощта на пунктуацията особености на устната практика, а по-скоро стилистично или експресивно-стилистично транспониране (пренасяне) или пречупване на тези особености в езика на художественото произведение. Много често в зависимост от жанра литературата имитира или възпроизвежда живата и звучаща устна реч, обаче това тя прави не независимо от определени замисли и концепции на автора. Тази имитация, съзнателно или неосъзнато, но винаги преднамерено се обработва, преценява и обмисля с оглед към постигането на определен и търсен стилистичен ефект. Експресивността на пунктуационните знаци произтича от противопоставянето на типа лимитативност — напр. ако вместо вътрешна се използва външна, която насича фразата, създавайки ритмично равномерни по интензивност и смислови стойности центрове, налице е явлениято кръстосване на противоречиви функции — точката напр. се

използува в несвойствено за нея място и в необичайна за нея функция, каквато е вътрешнолимитативната. Или, иначе казано, налице е наслояване на функции, от които експресивната е доминираща. Отделянето акцентира смисъла на езиковата единица и води до емоционално или интелектуално напрежение, тъй като се нарушава нормална и неутрална за такива случаи синтактична спойка, типична за сложно синтактично единство, чертаещо по-цялостна картина, единно впечатление, по-голяма епичност. Разбира се, в зависимост от съдържанието на текста разликата в свързването на изреченията може да има по-голямо или по-малко значение и може да постига доста разнообразни експресивни, емоционални или интелектуални оттенъци и внушения, като напр. подчертаване важността на съобщението, степенуване на връзката или близостта им, загатване за отношението на автора или персонажа към един или друг детайл, стилистично диференциране и т. н. Затова именно често се налага и става възможно при постоянен лексико-граматически състав и при идентични по форма синтактични структури едни автори да употребяват определени пунктуационни знаци и с определено разпределение, а други да ги избягват или да ги ограничават, заменяйки ги с друга система, която, с оглед към поставените художествени цели, намират за по-подходяща. Този е един от начините за изграждане на различните езикови стилове и на индивидуалните авторови стилове.

От разгледания тип по същество са явления, попадащи в категорията по-силно обособяване. Тъй като обикновено обособените части в изречението се отделят със заетай (нормативно положение), използването на по-силен вътрешен лимитативен знак (тире, скоби, понякога двоеточие) или на външен лимитативен знак (точка) постига също контрастен експресивно-стилистичен ефект и смислово изтъкване: *На масата пред кърсердарица са сложени две кърпи: бяла и червена (Й. Йовков); Друг глас говори сега. Топляят плътен глас на Драгиева майка и зубавата ѝ усмивка (А. Каменова)*. По-силното обособяване е средство за изтъкване, наблягане и логическо акцентуване чрез по-изразителна и силна интонация. И тъй като тук също се забелязва наслояване на функции с превес на експресивно-стилистичната, отнасяме тези явления все още към тази функция на пунктуацията. Във всички подобни случаи интонационната линия, обичайните паузи, характерни за съотношенията между части или комплекси на една езикова единица и, следователно, от вътрешен, незавършен порядък, се деформират или трансформират рязко към външни, завършени. Получават се т. нар. интонационно-прекъслечни явления.

Много по-интересни са явленията на присъединяването (на присъединителните части или конструкции, присъединените цели изречения), тъй като се характеризират и с определени особености на прилаганата пунктуационна система. В специалната литература⁷ те се разглеждат или в психологически аспект (като допълнително хрумване — срв. *После ще дойда и Ще дойда. После.*), или в логически аспект (като особено смислово отношение на добавяне — *Зад гълма бучеше реката. Зад големия гълм.*), или в стилистичен аспект (като нова стилистична употреба на съчинител-

⁷ Ив. Хаджов, *За някои свързвания в съвременната българска реч*, Училищен преглед, год. 34, 1935, кн. 5—6; Й. Пенчев, *Присъединяването в съвременния български книжовен език*, Изв. на Ин-та на бълг. ез., кн. 13, 1967, с. 3—70.

ната, подчинителната и безсъюзната връзка — *Слуцаме се в друго село, Таш-кесен. Потънало е в мрак. Мъртва тишина. Чува се само тук-там лай на кучета. Преминаваме го селото. И продължаваме по-нататък. Аз едвам се търпя от умора).*

Съществените особености на присъединяването във всички случаи са две — синтактичното значение се придобива чрез разрушаване, разкъсване на обичайни форми на свързване, което налага и пунктуационни промени — използване на точки, запетай и др. там, където те не се очакват или където те контрастират с основната и обичайната им употреба. Нека наблегнем — откъсват се или се отделят не всички, а само такива части на цялото, при които нормална и естествена синтактична лимитативност или говорна интонационно-паузова диференция съществува — *После | ще дойда и Ще дойда. После; Всички ме забравиха | дори (даже) и ти и Всички ме забравиха. Дори (даже) и ти*, т. е. откъсват се части, които представляват естествен и нормален структурен сегмент (синтагма или синтагматичен комплекс) и смислово единство на синтактично равнище. В резултат на това откъсване или разкъсване изразът придобива прекъслечна интонация (вътрешно-прекъслечна или външно-прекъслечна). Вътрешно-прекъслечната интонация се среща при еднократна употреба на съюза и, когато въвежда присъединена част. Тази интонация графично се отбелязва със запетая. Присъединителната функция на съюза *и* е съвсем различна от съчинителната, когато той, употребен еднократно, не се отделя пунктуационно: *Прочетох доклада, и се успокоих; татко и мама* — но: *Нож може да държи тъй в устата си, и от тоя нож човек на драго сърце би умрял; Четох, и то много*. Много често вътрешно-прекъслечната интонация може да премине във външно-прекъслечна — *Четох. И то много*. Това зависи от силата на акцента, който се проектира да се внуши, и колко актуални центра се създават в емоционално-комуникативните условия.

3. Към контекстовата обусловеност на различни информативни стойности на някои частици отнасям употребата на частиците *не* и *да* в диалогова ситуация. При това, както ще видим, една от употребите е изцяло предизвикана и зависима от условията на диалога, тъй като се реализира само в неговата среда, а друга от употребите може да бъде свързана с нея, но се реализира и в независими от диалога езикови условия като системна категориялна особеност на синтактичната единица. Върху въпроса за контекстовата обусловеност на актуалното членение на комуникативните единици е писано многократно,⁸ но въпросът за ролята на пунктуацията при контекстово мотивирано смислово членение продължава да стои открит.

Става дума за случая, при които частиците *не* и *да* в реплика могат да имат стойност на самостоятелен актуален център, съответно разграничен интонационно, паузово и акцентирано като самостоятелно смислово звено. Тази им самостоятелност се отразява и пунктуационно (вътрешнолимитативно или външнолимитативно в зависимост от интензитета на смисловото членение и на логическия мотиви). Примери: за *не* — *Не, познавам съдружника си, и Не! Познавам съдружника си; Не, искам техните имена и Не!*

⁸ Вж. напр. A. Svoboda, *On Two Communicative Dynamisms, Papers on...*, с. 38—42; Fr. Daneš, *Functional Sentence Perspective and the Organisation of the Text, Papers on...*, с. 106—128.

Искам тезните имена; Не, просяк съм; Не, беше закачена; Не, вярвам!; Не, може да бъде. За да — Да, искам; Да, можех; Да, мога да кажа; Да, разбирам; Да, продължи!

Ясно е, че в случая се касае за компактна група явления в посочената функционално-речева област, при която самостоятелната функционална стойност и информативна значимост на частиците *не* и *да* се открояват достатъчно отчетливо, без при това да ни улесняват при комуникативния анализ в съгласие с принципните положения на актуалното членение. В случая тези частици се явяват като междинни звена, връзка между последователно следващи реплики на диалога, като едновременно служат да предадат информация за отношението към предишната реплика и да послужат като предпоставка за съдържанието на следващата.

Оформени по посочения в примерите начин в писмен текст, те сигнализируют при *не* за отрицателна по характер предходна реплика, която в следващата се отрича допълнително или за въпрос от най-общ характер, който се отрича в първата част на следващата реплика и се доизяснява във втората част откъм фактическата насока на съдържанието.

Примерите с *да* сигнализират еднозначно за наличието на определен въпрос в предишната реплика, който се потвърждава и с двете части на следващата реплика. Преценявани от гледна точка на синтагматичните отношения, случаи като разгледаните, които максимално зависят от контекстови условия, се квалифицират като синтагматично силни, а от гледна точка на парадигматичните отношения — като парадигматично слаби.⁹ Твърде интересни са различията при употребата на частиците *не* и *да* при отнемане или унищожаване на самостоятелната им актуална функция. При подобни случаи отрицателната частица *не* запазва непроменен своя характер, като сменя само посоката на отрицанието. При диалогова ситуация тя превръща в отрицателна втората реплика и с нея изцяло отрича някаква положителна по смисъл предходна. Тази функция на отрицателната частица се отъждествява с общосистемния в езика начин за постигане на отрицание и затова случаи като *Не беше закачена; Не съм просяк; Не вярвам; Не може да бъде* и т. н. запазват своята функционална стойност независимо от указанията на контекста и най-малко зависят от него. По такъв начин те се превръщат в синтагматично слаби и парадигматично силни. Не така стоят нещата с трансформация на условията, при които функционира утвърдителната частица *да*. Вън от контекста и при отнемане на самостоятелния ѝ актуален смисъл, тя губи своята утвърдителна стойност, променя семантичното си значение и превръща израза, към който принадлежи, в коренно противоположна посока, без да запазва дори минимална връзка с разгледаното значение и затова отношенията на синтагматиката и парадигматиката при нея са нерелевантни: *Да, можех — Да можех* (= ако можех); *Да, продължи — Да продължи* (= нека продължи); *Да, виждам — Да виждам* (= нека виждам) и др.

Специално проучване заслужават и въпросите за взаимоотношенията и връзките с останалите компоненти на синтактичната единица при едната и другата функционална стойност на частиците *не* и *да*, тъй като те могат

⁹ Вж. по този въпрос И. И. Ковтунова, *Актуално членение и система языка*, *Papers on...*, с. 144.

да дадат указания, при липса на адекватен пунктуационен знак, за коя именно се касае, но това е проблем на друго изследване.

Тук само накратко ще засегнем някои въпроси, отнасящи се до поведението на клитиките в случаите, когато частиците *да* и *не* имат самостоятелна актуална функция или когато я нямат и, следователно, влизат в състава на друг актуален център.

а) Позиционни характеристики на клитиките при несамостоятелна актуална функция на частиците *да* и *не*. Според закона за подреждането на клитиките в българския език частиците *да* и *не* могат да стоят в абсолютното начало на изречение. При наличие на допълнителни клитики подреждането се извършва непосредствено след *да* или *не* така, че се образува проклитична верига, която прилепва акцентно към ударена дума, образувайки с нея една интонационно-смислова цялост: *Не се разбира, Не ми се разбира, Не го направих, Да ме разочаровате, Да се връщаш* и др.

б) Позиционна характеристика на клитиките при самостоятелна актуална функция на частиците *да* и *не*. Както вече беше показано, при промяна на ситуацията, самостоятелната актуална функция на посочените частици се придружава от съответно движение на интонацията, изразяващо се за отбелязаните случаи с привличане на самостоятелно ударение, което съвпада с фразово ударение, тъй като частиците получават статут на самостоятелно смислово и комуникативно звено. От клитики те се превръщат в ударени елементи в съответствие с нарасналата им смислова роля: *Не искам — Не, искам*. Както личи, удареността или неудареността на звеното е подвижен признак и изцяло зависи от ситуационни условия. Ударените частици *да* и *не* създават втори информативно значим елемент във фразата, а изречението, в което се намират, може да се разглежда като съставено от две смислови единства, границата между които се отбелязва с лимитативен пунктуационен знак (вътрешен или външен в зависимост от силата на интонацията и паузата). Следователно може да се очаква, че на границата между двата смислови комплекса ще протекат някакви изменения, предизвикани от смисловата и интонационната лимитативност. Такива промени действително се извършват. Самостоятелната актуална функция на *да* и *не* (независимо дали е използван пунктуационен знак и дали той е вътрешно-лимитативен или външнолимитативен) превръща синтактичното единство в две самостоятелни синтактични и смислови звена. Това явление разрушава условията за проява на позиционните закономерности на клитиките, които в тези случаи се разполагат след ударения елемент на второто синтактично звено, понеже той бележи началото на самостоятелна в интонационно-смислово отношение синтактична единица, в чийто състав те влизат: *Не, разбира се; Не, направих го; Да, разочаровате ме; Да, връщаш се* и др.

Подобни явления на позиционни промени не се забелязват, когато в изречението *да* и *не* са единствени клитики. Комплексите и в двата случая остават непроменени: *Не може да бъде — Не, може да бъде; Да може да дойде — Да, може да дойде*. Единствената промяна, която се наблюдава в тези случаи, е смислова и модална.

Друга особеност, която заслужава да се отбележи, е следната: при отрицателна функция на *не* в дадена предикативна единица в български език задължително се появява дублиране на отрицанието в рамките на същата единица — *Не разбирам нищо, Не разбирам нито дума*.

Когато обаче *не* получи самостоятелна актуална функция със значение едновременно на отричане и на потвърждение, подобно дублиране на отрицанието не се появява — *Не, разбирам всичко*.

Изводът, който се налага, е очевиден: словоредът на клитиките, т. е. позиционните им признаци, дават съвсем сигурни указания и без наличие на съответен пунктуационен знак да се определи точно за каква функция на частиците *да* и *не* се касае във всеки конкретен случай.